

Şeyhülislam Bâlîzâde Mustafa Efendi'nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri

Asel Ebrar DÖNMEZ | orcid.org/0000-0002-7227-2684 | aselebrar.a@gmail.com

Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kocaeli, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/0411seq30>

Hüseyin OKUR | orcid.org/0000-0003-4285-7478 | huseyin.okur@kocaeli.edu.tr

Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı, Kocaeli, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/0411seq30>

Öz

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti, siyasi ve mali olayların yoğun yaşandığı bir dönem olmasına rağmen, hukuki açıdan önemli çalışmaların yapıldığı, şeyhülislamların etkileyici eserler ürettiği ve medreselerin sayısının arttığı bir zaman geçirmiştir. Bu dönemde dikkate değer çalışmalar yapmış önemli bir isim çalışmamızın konusu olan Bâlîzâde Mustafa Efendi'dir. Bâlîzâde Mustafa Efendi, Osmanlı Devleti'nde müderrislik, kadılık vazifelerini yerine getirmiş, Rumeli ve Anadolu Kazaskerliği gibi yüksek yargı görevlerinde bulunduktan sonra şeyhülislamlığa yükselmiştir. IV. Mehmed döneminin dokuzuncu şeyhülislamı olarak görev yaptığı altı aylık süreçte, dönemin sadrazamı Köprülü Mehmed Paşa'nın politikalarına uyum sağlayamadığı gerekçesi ile görevden alınmıştır. Görev süresince, saray, devlet görevlileri ve halk arasında yaşanan çeşitli olaylara karışmadığı veya herhangi bir hizipleşme içinde olmadığı kaydedilmiştir. Bâlîzâde Mustafa Efendi, yaşadığı dönemdeki şeyhülislamlar arasında en fazla eser telif edenlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Hanefi mezhebine ait detaylı fıkıh eserleri yazmış, ayrıca belagat, hadis usulü ve tefsir alanlarında da değerli çalışmalar yaparak dönemin önemli kitaplarını toplumun anlayacağı şekilde işlemiştir. Bu eserleriyle, ilmi derinliği ve geniş vizyonu sayesinde dönemine damgasını vurmuş bir ilim adamı olarak tanınmaktadır. Araştırma XVII. yüzyıl şeyhülislamlarından Bâlîzâde Mustafa Efendi'nin ilmi şahsiyetini ve eserlerini tanıtmaya amacı taşımaktadır. İlk olarak hayatı, ailesi ve vakfiyesinin bilgileri verilecek ardından eserlerine dair incelemeler sonucunda ulaşılan tespitler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı, Şeyhülislam, Bâlîzâde, Fıkıh, Fetvâ

Atıf Bilgisi

Dönmez, Asel Ebrar-Okur, Hüseyin. "Şeyhülislam Bâlîzâde Mustafa Efendi'nin Hayatı, İlmî

Şahsiyeti ve Eserleri". *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2024), 1-24.

Geliş Tarihi	16.11.2023
Kabul Tarihi	26.05.2024
Yayım Tarihi	29.06.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme Bu çalışma Doç. Dr. Hüseyin Okur danışmanlığında tamamlanan "17. yüzyıl şeyhülislamlarından Bâlızâde Mustafa Efendi ve elden verdiği fetvâları" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Makale hakem sürecindeyken makale sahibi editörün, editör rolü askıya alınarak, hakem sürecini görmemesi sağlanmış, böylece çift taraflı kör hakemlik süreci korunmuştur.
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Çalışmanın Tasarlanması: AED (%60), HO (%40). Veri Toplanması: AED (%60), HO (%40). Veri Analizi: AED (%60), HO (%40). Makalenin Yazımı: AED (%65), HO (%35). Makale Gönderimi ve Revizyonu: AED (%50) HO (%50)
Yazar Katkıları	kider@kocaeli.edu.tr
Etik Bildirim	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Çıkar Çatışması	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Finansman	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Telif Hakkı & Lisans	Kocaeli İlahiyat Dergisi, Kocaeli Üniversitesi'nin bir yayınıdır.
Yayıncı	

Some Thoughts on the Life, Scholarly Personality and Works of Shaykhulislam Bâlîzâde Mustafa Efendi

Asel Ebrar DÖNMEZ | orcid.org/0000-0002-7227-2684 | aselebrar.a@gmail.com

Kocaeli University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Kocaeli, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/0411seq30>

Hüseyin OKUR | orcid.org/0000-0003-4285-7478 | huseyin.okur@kocaeli.edu.tr

Kocaeli University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Kocaeli, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/0411seq30>

Abstract

Although the Ottoman Empire in the 17th century was a period of intense political and financial events, it was a time when important legal studies were carried out, sheikhulislams produced impressive works and the number of madrasas increased. One of the important figures who produced remarkable works in this period is Bâlîzâde Mustafa Efendi, who is the subject of this study. Bâlîzâde Mustafa Efendi rose to the position of sheikhulislam after serving as a muderris, qadi and high judicial posts such as both Rumeli and Anatolian Qasasker. During the six months he served as the ninth sheikhulislam of the reign of Sultan Mehmed IV, he was dismissed because he could not adapt to the policies of Köprülü Mehmed Pasha, the grand vizier of the period. During his tenure, it is recorded that he did not intervene in various incidents between the palace, state officials and the public, nor was he involved in any factionalisation. Bâlîzâde Mustafa Efendi stands out as one of the most prolific authors among the sheikhulislams of his time. He wrote detailed works on fiqh, especially on the Hanafi sect, and he also wrote valuable works in the fields of rhetoric, hadith methodology and tafsir, and treated the important books of the period in a way that the public could understand. With these works, he is recognised as a scholar who left his mark on his period thanks to his scientific depth and broad vision. This study aims to introduce the scholarly personality and works of Bâlîzâde Mustafa Efendi, one of the 17th century sheikhulislams. Firstly, information about his life, family and foundation will be given, and then the findings

reached as a result of the analyses of his works will be presented.

Keywords

Ottoman, Shaykhulislam, Bâîzâde, Fiqh, Fatwa.

Citation

Dönmez, Asel Ebrar–Okur, Hüseyin. “Some Thoughts on the Life, Scholarly Personality and Works of Shaykhulislam Bâîzâde Mustafa Efendi”. *Kocaeli Theology Journal* 8/1 (Haziran 2024), 1-24.

Date of Submission	16.11.2023
Date of Acceptance	26.05.2024
Date of Publication	29.06.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	This study is based on his master's thesis entitled 'Bâîzâde Mustafa Efendi, one of the 17th century sheikhulislams, and his fatwas', which was completed under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Hüseyin Okur. While the manuscript is in the refereeing process, the role of the editor of the manuscript is suspended so that the editor does not see the refereeing process, thus protecting the double blind refereeing process. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Author Contributions	Conceiving the Study: AED (%60), HO (%40). Data Collection: AED (%60), HO (%40). Data Analysis: AED (%60), HO (%40). Writing up: AED (%65), HO (%35). Submission and Revision: AED (%50) HO (%50)
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	kider@kocaeli.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .
Publisher	Kocaeli Theology Journal is a publication of Kocaeli University.

Giriş

Bâlîzâde Mustafa Efendi, Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar müderrislik, kadılık görevlerini yerine getirmiş, ilmi kifayeti ve hukuki başarısı neticesiyle de Rumeli ve Anadolu Kazaskerlikleri görevlerinde bulunarak meşihat makamına getirilmiştir. Dönemin siyasi ve bürokratik buhranları sonucu Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından azledilerek altı ay şeyhülislam olarak hizmet etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde şeyhülislamların görev süreleri incelendiğinde IV. Murad ile azillerin arttığı görülmektedir. Sadece IV. Mehmed döneminde on beş şeyhülislamın görev değişikliği olmuş, bunların biri vefat, biri istifa, kalan on üç şeyhülislam ise azil sebebiyle görev değişikliği yaşamıştır.¹ Şeyhülislamların sıkça görevden alınmasının arkasında yatan nedenler arasında politik dengeler ve güç mücadeleleri önemli rol oynamaktadır. Şeyhülislamlık makamı, devletin en üst düzey dini otoritesi olduğu için, siyasi çekişmelerin ve iktidar kavgalarının ortasında kalmıştır. Bu durum, şeyhülislamların görev sürelerinin kısa olmasına ve sık sık değişmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Bâlîzâde Mustafa Efendi'nin altı ay içerisinde azli, kendisinin başarısız bir şeyhülislam olduğunu göstermediği kanaatindeyiz.

Bâlîzâde Mustafa Efendi'nin altı aylık kısa görev süresi, bu genel siyasi atmosferin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Görevden alınmasının kişisel başarısızlığından ziyade, dönemin siyasi ve idari dinamiklerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Köprülü Mehmed Paşa'nın, devlet düzenini sağlama çabaları çerçevesinde yaptığı hızlı ve sık değişiklikler de bu durumu desteklemektedir. Zira kendisinin sadarete getirildiğinde, devlet düzenini sağlama gayesi ile görevlendirmelerinde herhangi bir müdahalenin olmaması sözünü aldığı kaynaklarda geçmektedir.² Aynı zamanda Bâlîzâde Mustafa Efendi, eserlerinde dönemin problemlerine dair eleştirilerini dile getirmiş ve bu sorunlardan rahatsız olduğunu açıkça ifade etmiştir. Bu eleştiriler, onun görevde kaldığı sürece yaşadığı zorlukların ve devlet erkanındaki anlaşmazlıkların bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bâlîzâde Mustafa Efendi'nin kısa sürede azledilmesi, dönemin siyasi ve idari şartları göz önüne alındığında, onun başarısızlığından ziyade, Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki genel uygulamaları ve siyasi çekişmelerle ilgilidir. Şeyhülislamların sıkça değiştirilmesi, devletin dinamik yapısının ve iktidar mücadelelerinin bir sonucu olarak görülmelidir. Bu bağlamda, Bâlîzâde'nin bugüne gelen çalışmalarında kendisinin ilmi çalışmalara derinlik verdiği, ömrünü ilme adanmış görülmektedir. İلمي katkıları azliyle gölgelememeli ve Osmanlı ilmiye geleneğinde önemli bir şahsiyet olarak değerlendirilmelidir.

¹ Esra Yakut, Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 243.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, ts.), 4/417. Mücteba İlgürel, "Köprülü Mehmed Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/258. Bilgehan Pamuk vd., *Osmanlı Tarihi*, ed. Tufan Gündüz (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 313.

Bu makalenin amacı da Bâlzâde'nin siyasi konumunun ve tavırlarının, ilmi cehdinin önüne geçerek müspet tanınmamasıdır. Makale içerisinde tarih kaynaklarından ve eserlerinde yer verdiği bilgiler doğrultusunda Bâlzâde'nin hayatına dair malumatlar verilecek, yazdığı eserler incelenecektir.

1. Bâlzâde Mustafa Efendi'nin Hayatı

Bâlzâde Mustafa Efendi, kaynaklarda Hanefî fakihî ve faziletli biri olarak tanınmaktadır.³ Kendisi, mecma'-ı 'ulemâ-yı a'lâm ve menba'-ı fuzalâ-yı enâm olup kubbetü'l-İslâm ve madreb-i hıyâm-ı selâtîn-i fihâm olan Kostantıniyye-i mahmiyyendedür övgüleriyle anılır.⁴

Kendisi eserlerinin sonunda künyesini “Mustafa b. Bâlî b. Süleyman b. Yusuf” olarak kaydetmektedir.⁵ *Mu'cemü'l-müellifin* eserinde ise künyesi *Mustafa b. Süleyman eş-Şehir bi Bâlzâde er-Rûmî* şeklinde verilmektedir.⁶

Bâlzâde, İstanbul doğumlu olup aslen Kastamonuludur.⁷ Künye bilgileri incelendiğinde, İstanbul doğumlu olduğu, el-İstanbûlî ifadesi ile teyit edilmektedir.⁸ Kaynaklarda doğum tarihi ile ilgili bir malumat görülmemektedir. Kendi döneminde yaşamış diğer şeyhülislamların müderris tayin edildikleri yaşlara göre, yirmi beş ile otuzlu yaşlar arasında görev tayinleri yapılmıştır. Bâlzâde'nin ilk müderrislik tayini Cemâziyelâhîr 1025/1616'da Sitti Hatun Medresesi'ne gerçekleşmiştir.⁹ Yirmi beş yaşında müderris olarak atandığını düşünülürken 1000/ 1592 yıllarda doğduğu söylenebilir.

Babası Kastamonu'da mahalle imamlığı yapmış Bâlî Efendi'dir. Dedesinin ismi, Süleyman, oğlu Mehmed Efendi'dir. Kaynaklarda Bâlzâde'nin babasının ismi ve oğlu dışında ailesinin diğer fertlerine dair bir bilgi geçmemektedir ancak kendisine ait olduğu belirtilen vakıf senedinde, eşinden Fâtıma hanım, halasından Hatice hatun olarak bahsetmektedir.¹⁰

³ Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî* (İstanbul: Sebil Yayinevi, 1988), 2/266. Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim* (Kahire: Dâru'l-âlem li'l-Melâyîn, 1997), 7/234.

⁴ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 1/855.

⁵ Bâlzâde Mustafa Efendi, *el-Ferâid fi halli'l-mesâili ve'l-fevâid ve'l-kavâid*. (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 515), 567a.

⁶ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenâ, ts.), 254.

⁷ *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Miftâh* eserinin Şehid Ali Paşa nüshasının ve Bağdatlı Vehbi nüshasının ferağ kaydında da *Mustafa eş-Şehir bi Bâlzâde keteballahu lehu'l-hüsnâ ve'z-ziyâdeten el-Kostantıniyye mevliden ve'l-Kastamonî aslen* şeklinde künyesini vermiştir. Bâlzâde Mustafa Efendi, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li-Seyyid Şerif* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 1776), 39a.; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları* (Ankara: TDV, 2017), 307.

⁸ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, sad. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, (İstanbul: Meral Yayınları), 289.

⁹ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/855-856.

¹⁰ Fatma Betül Eren, *Şeyhülislamın İstanbul'daki İmar Faaliyetleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 345-346.

Mustafa Bâlzâde Efendi ilk tahsilini babasının yanında tamamladıktan sonra Şeyhülislam Hocaâde Mehmed Efendi'ye intisap etmiş, burada tedrisatını tamamlayarak mülazımı olmuştur.¹¹ Müderrislik öncesinde yedi yıl süren mülâzemet süresine göre Hocaâde'den 1018/1609 yılında mülâyemete aldığı söylenebilir.¹²

Bâlzâde'de icazetini aldıktan sonra Hocaâde Mehmed Efendi yanındaki mülâzemet süresini tamamlamış, rüûs imtihanından muvaffak olarak müderrisliğe başlamıştır. Ardından müderrislik, kadılık ve son olarak şeyhülislamlık görevlerinde bulunmuştur.

2. İlmî ve Mesleki Hayatı

Bâlzâde, Hocaâde'nin yanında tedrisatını tamamladıktan sonra hocasının vesilesi ile müderrisliğe başlamıştır. İlk olarak 1025/1616 Cemâziyelâhîrde günümüz Fatih'te bulunan Sitti Hatun Medresesi'nde¹³ müderrislik görevini ifâ etmiştir. Burada dört yıl görev yaptıktan sonra Fatih'te Hırka-i Şerif Camii yakınlarındaki Mesih Paşa medresesine¹⁴ tayin olmuştur (1029/1619). Sonrasında Öreke Mustafa Efendi'nin yerine İbrahim Paşa-yı 'Atik Medresesi'nde¹⁵ göreve başlamış (Safer 1030/1621), aynı yıl Hâce Mehmed Efendi'nin yerine Osman Paşa Medresesi'nde müderrisliğe devam etmiştir.

Yaklaşık iki yıl görev yaptıktan sonra, Hamza Efendi'nin yerine Ayşe Sultan Medresesi'ne geçmiştir (1032/1623). Buradaki görevini tamamlandıktan sonra Osmanlı Devleti'nin önemli medreselerinden olan Sahn-ı Seman Medresesi'ne tayin edilmiştir (Cemâziyelevvel 1033/1624).¹⁶ Bâlzâde buradaki görevi sırasında *el-Ferâid fi halli'l-mesâil ve'l-fevâid (ve'l-kavâid)* eserini kaleme almıştır.

İki yıl daha görev yaptıktan sonra Edirne'ye gönderilerek Sultan Bayezid Medresesi'nde Müzellef Ahmet Efendi'nin yerine müderris olmuştur (Cemâziyelâhir 1035/1626)¹⁷. Bir sene sonra (Rebiülevvel 1037/1627) bu görevinden azledilmiştir. Sonraki süreçte kendisine üç yıl herhangi bir görev tevdi edilmemiştir. Zilkâde 1040/1631 yılında İstanbul'a çağrılarak Ser-

¹¹ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/855.

¹² Mülâzemet, talebenin hocasından aldığı eğitim sonunda ilmi kifayeti yeterli geldiği takdirde icazet vermesi ve kazasker divanına giderek isminin Rûzname-i Divânı Hümâyün isimli deftere kaydedilmesidir. bk. Abdurrahman Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Alimler ve Sultanlar* (İstanbul: Klasik, 2019), 108.

¹³ Şeyhülislam Zembilli Ali Efendi'nin kızı Sitti Hatun adına inşa edilmiştir. Hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Ağazade Mehmet Efendi minder koydurmuş, cami olarak kullanıma başlanmıştır.

¹⁴ Fatih'te Hırka-i Şerif Camii'ne yakın bir konumda yer alır. Hadım Mesih Mehmed Paşa tarafından, 994 (1586) yılında inşa edilmiştir. Çevresinde Ali Paşa'ya ait bazı vakıf binalarının bulunması sebebiyle Mesih Ali Paşa Camii olarak da anılır.

¹⁵ İstanbul Suriçi Eminönü Mercan civarında Uzunçarşı caddesi yakınlarında bulunan cami, Sultan II. Bayezid'in vezîriâzamı olan Çandarlı İbrâhim Paşa (öl. 905/1499) tarafından evvelce konağının veya sarayının bulunduğu yerin yakınında yaptırılmıştır.

¹⁶ 867'de (1463) inşasına başlanarak 875'te (1470) tamamlanmıştır. Caminin iki tarafında dörder adet sıralanan ihtisas medreselerine "semâniye" (sekiz) adı verilmiştir.

¹⁷ Ahmet Özel, *Haneftî Fıkıh Alimleri*, 307.

mahfil-zâde Mehemmed Efendi'nin yerine Ebu'l-Vefâ veya Hâkâniyye-i Vefâ olarak bilinen medresede göreve başlamıştır.¹⁸

Bâîzâde, Hâkâniyye-i Vefâ medresesinde müderrislik yaptıktan sonra Rebiülevvel 1042/1633'te Şükrullah Efendi'nin yerine Medine-i Münevvere kadılığı görevi verilmiştir. Ancak bu görevinden de yaklaşık iki sene sonra (1045/1635) azledilmiş ve makamı Hanefî Mehmed Efendi'ye verilmiştir. Görevinden azil sebebi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Azli sonrasında İstanbul'a dönen Bâîzâde'ye dört yıl herhangi bir vazife tevdi edilmemiştir. Muharrem 1049/1639 geldiğinde ise Seyfizâde Abdurrahmân Efendi'nin yerine Üsküdar kadılığına getirilmiş ve iki yıl bu görevde kalmıştır. 1051/1641 yılında yine görevinden azledilmiş ve geçimini sağlaması için Mudurnu kazası arpalık¹⁹ olarak tahsis edilmiştir. Bu süre zarfında 1048'de başladığı *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Vikâye li-Sadri's-Şerîa el-Mahbûbî* eserini tamamlamıştır. 1057/1647 yılında kendisine tekrar kadılık görevi verilmiştir ve Galata kadılığına başlamıştır. Ancak Bâîzâde beş ay sonra bu görevden ayrılmıştır.²⁰ Bir azil kaydı bulunmamakla beraber hangi sebepten ayrıldığı da belirtilmemiştir.

Müderrislik ve kadılık gibi görevleri ifa eden Bâîzâde Mustafa Efendi'ye, 1058/1648'de Çivizâde Şeyh Mehmed Efendi'den sonra Rumeli Kazaskerliği verilmiştir. Bâîzâde, bu göreve getirilmesinden üç ay sonra emekli olmuş, geçimini arpalıklarla sağlamıştır.²¹

Emekliliğinin ardından, 1062/1652'de Hocasâde Mesud Efendi yerine Anadolu Kazaskerliği görevine başlamış ve dört ay sonra görevden ayrılmıştır.²² Bundan sonraki dört yıl içerisinde devlet görevinde bulunmayan Bâîzâde, dönemin şeyhülislamı Hanefî Efendi'nin hastalanması üzerine meşihat makamına getirilmiştir (3 Safer 1067/21 Kasım 1656).²³ 3 Safer 1067/21 Kasım 1656 ile 9 Şaban 1067/23 Mayıs 1657 yılı arasında altı ay kadar görev yapmıştır.

XVII. Yüzyıl'ın Osmanlı Devleti açısından zorlu geçtiği gözlemlenmekte, İstanbul'daki yangın, Çanakkale Boğazı'nın abluka altına alınması, savaş meydanlarının uzun sürmesi gibi sebepler hem ekonomik hem siyasi olarak devleti yormuş, bir takım menfi durumlar meydana gelmiştir.²⁴ Bâîzâde'nin şeyhülislamlık görevinde Osmanlı Devleti'nin ekonomik, siyasi ve sosyal durumunda bazı karışıklıklar söz konusu olmuştur. Bâîzâde'nin şeyhülislam olarak tayin edildiği süreçte Köprülü Mehmed Paşa sadrazam olarak görev yapmaktaydı. Saray tarafından Köprülü Mehmed Paşa'ya, geniş yetkiler verilmiş ve bununla devletin

¹⁸ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/855-856; Uşşâkîzâde Seyyid İbrahim Hasîb Efendi, *Zeyl-i Şakâ'ik*, haz. Ramazan İkinci (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2017), 512.

¹⁹ Arpalık; Osmanlı Devlet'inde memur görevinde olan kişilere hizmette buldukları sürece maaşlarına ilave olarak ve görevden ayrıldıktan sonra emekli maaşı olarak tahsis edilen gelir.

²⁰ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 307.; Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/856.

²¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/475.

²² Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/856.

²³ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/856; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Devhâtü'l-Meşâyih* (İstanbul: Çağrı Yayınları,1978), 67-68; Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdî Paşa Vekâyi'-Namesi* (İstanbul: Çamlıca Yay. 2009), 84; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 307; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/475; Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/856.

²⁴ Halil İnalçık, *Devlet-i Alîyye* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 2/272

işleyişinin düzeltilmesi amaçlanmıştı. Bu sebeple onun devlet görevlileri arasında birtakım aziller ve görevlendirmeler yapma konusunda geniş yetkileri vardı.²⁵

Bâlzâde'nin göreve gelmesi hususunda bazı anlaşmazlıklar yaşandığı, kaynaklarda Bâlzâde'nin, Köprülü'nün yaptığı yeniklere ayak uydurmadığı ifade edilmektedir. Şaban ayının 9. Günü ya da 17. Gününde, makamının ciddiyetini zedeleyecek şekilde davranması, ilmiye tarfında geçerli olan teşrîfât kaidelerine uymaması gerekçesiyle altı ay sonra azledilmiştir.²⁶ Azledilmesi ile kendisine Filibe arpalıkları verilerek İstanbul dışına sürgün edilmiştir.

Bâlzâde Mustafa Efendi, şeyhülislamlık görevinde *el-Fetâvâ* olarak kaydedilen elden verdiği fetvâları ve *Bazı şeyhülislamların fetvalarına Şeyhülislam Bâlzâde'nin itirazları'nı* adlı esereni kaleme almıştır.

Hayatının çoğunluğunu ilme ve eser kaleme almaya adanmış birinin, yönetimin inisiyatifli kararlarına uyum sağlayamaması muhtemeldir. Onun görevden azli sahsına münhasır bir durum olmayıp dönemin pek çok şeyhülislamın başına gelen bir hadisedir. Zîra 8 Cemâziyelevvel 1066/5 Mart 1656'da Şeyhülislamlığa getirilen Memikzâde Mustafa Efendi, hakkında söylenenlerden ötürü sadece 13 saat görevde kalmış, yerine Hocazâde Mes'ud Efendi getirilmiştir. Böylece Memikzâde Mustafa Efendi Osmanlı tarihi boyunca görev süresi en kısa süren şeyhülislamlardan biri olmuştur.

Bâlzâde, görevinden azledilmeden önce dönemin sadrazamı Köprülü Mehmed Paşa ve Rumeli Kazaskeri Bolevî Mustafa Efendi ile bir toplantı gerçekleştirmiştir. Bu toplantının amacı şaban ayı içerisinde askerlere ödenmesi gereken mevâcibin (maaşın) tevdi edilememesidir. Bu görüşme ödemenin Enderun Hazinesi'nden yapılması ve sonrasında hazineye geri ödenmesi konusunda ortak bir karar verilmiştir. Yapılan toplantıdan altı gün sonra 9 Şaban 1067 (23 Mayıs 1657) yılında Bolevî Mustafa Efendi Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın isteği üzerine şeyhülislam olmuştur. Ancak bir yıl on ay sonra görevinden azledilmiştir. Bu azil sebebi, Köprülü Mehmed Paşa'nın rakip olarak gördüğü Girit Serdarı Deli Hüseyin Paşa'yı idam etmesi için gerekli fetvayı vermemesidir. Bu olay, Köprülü Mehmed Paşa'nın otoritesini ve siyasi rakiplerine karşı sert tutumunu gösterir. Özellikle, isteğini yerine getirmeyenleri görevden aldıracağına dair bir delil oluşturur. Böylece, Köprülü Mehmed Paşa'nın döneminde sadrazamlık makamının gücünü ve siyasi entrikalarını anlamak mümkün olur.

Bâlzâde'nin vefatına doğru İstanbul'a gelmesine izin verilmiş, Sütlüce'deki yalısında kalan zamanını geçirmiştir. Bâlzâde Mustafa Efendi, 1073/1663 yılında vefat etmiş, Sütlüce'ye defnedilmiştir.²⁷

²⁵ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 4/414.; İlgürel, "Köprülü Mehmed Paşa", 26/258.

²⁶ İszâde, *İszâde Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996), 42; Naîma Mustafa Efendi, *Târ'ih-i Na'îmâ*, ed. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007), 4/1735; Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Târîh*, I-II, (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928), 1/75; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 307.

²⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifin*, 11/254; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/234; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/47.

Bâlîzâde'nin Balat kapısı dışında, Sütlücede, Fatih'te, Anadolu Hisarın yakınlarında evleri ve oğlu Mehmed Efendi'nin Anadolu Hisarı yakınlarında bir evi bulunmaktadır.²⁸

3. Vakfiyesi

Kendisinin 1 Mart 1657- 15 Cemâziyelevvel 1067 yılında şeyhülislamlık görevindeyken vakfiyesini tanzim ettirdiği vakfiye kaydının başında 13 Safer 1188/ 25 Nisan 1774 yılında “Merhum Bâlîzâde Mustafa Efendi Şeyhülislam sâbık” kaydı bulunmaktadır. Vakfiyeyi, oğlu ve mütevellisi olan el-Hac Mehmed Efendi tarafından yeniden düzenlenmiş olabileceği yönünde bir fikir olsa da bu tarihler oğlunun vefat tarihi ile uyumsuzdur. Zira vakıf senedinde de Bâlîzâde oğlunun kendisinden önce vefat ettiğini belirtmiştir.

Vakıf senedinde şu bölümler yer almaktadır:

“Bu gayrimenkullerin mütevellî heyetindeyken, kim talip oluyorsa kiraya verilsin, hasıl olan gelirler korunsun, tamire ihtiyaç oldukça tamir olunsun. Fazla kalan paradan her sene başında 10 sikke; kendine güvenilir, Medine’de cuma günü Ravza-i Mutahhara’da hatib olan kişiye hutbeye çıkmadan önce verilsin. Artan para Kâsım Mektebine gönderilsin. Aşçıbaşı Mescîd-i şerifinde her kim imam olursa her gün iki akçe karşılığında arkamdan Yasin şerif okusun. Bu mescidde her kim müezzin olursa, Merhume Fâtıma hanım ruhu şeriflerine günlük bir akçe karşılığında Yasin-i şerîf okusun. Edirne Kapı dışında Kemalpaşazâde Türbesi yakınlarında defnedilmiş, halası Hatice hatun ruhu için tertil ve tecvide vakıf, yüzünden okumayı bilen, takva sahibi biri her gün bir akçe karşılığında Yasin-i şerîf okusun. Oğlum Mehmed Efendi için günlük iki akçe karşılığında Fetih suresi okunsun.”²⁹

Vakıf senedinde, Bâlîzâde Mustafa Efendi'nin ölümünden sonra ruhuna okunacak dualar ve vakfiyesinin nasıl işleyeceği konusunda ayrıntılı talimatlar içermektedir. Bu bağlamda, vakfiye metni Bâlîzâde'nin dini ve hayırseverlik faaliyetlerine verdiği önemi ve ailesine olan bağlılığını yansıtmaktadır. Ayrıca, vakfiyenin tarihsel arka planı ve düzenlenme süreci, vakıf geleneği ve Osmanlı toplumunda dini liderlerin rollerini anlamak açısından önemlidir.

4. İlmi Şahsiyeti

Bâlîzâde Mustafa Efendi, devlet ricali olarak şeyhülislamlık, kadılık ve müderrislik gibi çeşitli görevlerde bulunmuş olmasının yanı sıra, önemli bir fakih olarak da tanınmıştır. Geniş hacimli eserleri ve çalışmalarıyla bilinmektedir. Şeyhülislamlık görevine getirilmesinin sebepleri arasında, alanındaki derin bilgisi ve yetkinliği ön planda olabilir. Sadece fikhî alanda değil, aynı zamanda Arap dili, hadis ve tefsir gibi diğer İslami ilimlerle de ilgilenmiş ve bu konularda eserler kaleme almıştır. Fıkıh alanında yedi, Arap dili, tefsir ve hadis alanlarında ise birer eseri bulunmaktadır.

²⁸ Eren, *Şeyhülislamların İstanbul'daki İmar Faaliyetleri*, 344-345.

²⁹ Eren, *İstanbuldaki Şeyhülislamların İmar Faaliyetleri*, 346.

Eserlerini incelerken, birbirine benzer üsluplar kullandığını görürüz. Eserlerine besmele, hamdele ve salvele ile başlamış, zaman zaman Osmanlı padişahlarına methiyeler sunmuştur. Ayrıca eserlerinin sonuna kendi ketebe kaydını eklemiş ve eserlerin nispetini kolaylaştırmıştır. Mukaddime bölümlerinde eserin yazım amacı, faydalandığı kaynaklar, içerik ve yazım süreci hakkında bilgi vermiş, ayrıca eserlerin iç kapak sayfalarında kendi kaydını düşerek yazım tarihlerini belirtmiştir.

Verdiği tarihler ve eserlerin hacimlerini karşılaştırdığımız zaman bir eserini bitirip diğerine başladığını ve kitap telifinde önemli çabalar gösterdiğini görmekteyiz. *Envâru't-tenzîl* dışında tüm eserlerini tamamlamıştır. Kendi döneminde onun kadar eser telif eden başka bir şeyhülislam olmadığı bilinmektedir. Genelde sert bir üslup kullanmıştır. Eserlerini hem Arapça hem de Türkçe olarak kaleme almıştır. Şerh ve haşiye çalışmalarında sık sık tenkit ifadelerine rastlanmıştır.

Bâlîzâde'nin yazdığı eserler sadece kendi döneminde kalmamış, sonrasında da istifade edilmiştir. Örneğin şeyhülislam fetvalarından hazırlanan nükul eserlerinde Bâlîzâde'nin fıkıh eserlerinden olan *Mizânu'l-fetâvâ*'dan çokça istifade edilmiştir. Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi'nin *Netüctü'l-fetâvâ* eserinde de Bâlîzâde'nin fetvalarından yararlanılmıştır.

İlmi kimliği ile dikkatleri üzerine çeken Bâlîzâde'ye birçok kişi tarafından methiyeler yazılmıştır. Sultan Selim'in vaizi olarak bilinen Yakup Efendi, telif ettiği bir eserde Bâlîzâde'ye dair şu dörtlüğü kaleme almıştır.

Kâmil efendilerin şهادetiyle tasdik ediyorum ki,

Bu zat birçok keramete sahiptir.

Velâkin zikredilenler tamamı değildir.

Bilakis söylenenler sadece onun bazı özellikleridir.³⁰

Güftî'nin *Teşrifâtü's-şuarâsı*'nda "Mevlâna Seyyid Rıza" başlığı altında Bâlîzâde'den şu şekilde bahsedilir:

Oldu fetvaya ol ferid-i fûnûn

Bâlîzâde Efendi'den me'zun³¹

Bu methiyeler dışında Bâlîzâde hakkında en şiddetli eleştirileri yazan aynı ders halkasından talebe arkadaşı Karaçelibzâde'dir. O, *Ravzatü'l-ebâr* eserinde şöyle demektedir:

Deyyûs Bâlîzâde fetvayı çaldı derler.

Ya leyteni raeytü fi'l-hamr keyfe yufti

Hel min mezid devri erbabına sılâdır

Narhın bulur münasip bilmez

³⁰ Uşşâkizâde, *Zeyl-i şakâ'ik*, 514.

³¹ Kâşif Yılmaz, *Güftî ve Teşrifâtü's-şuarâsı*, (Ankara: Ankara Kültür Merkezi, 2001), 136.

Müfti-i zifti Şşurbü'l-yahûd bezmi sağarları yürüsün

Alsın eline câmı kabrinde koca güftü

Şâd oldu petko oğlu ruh-i habîsi güldü

Nasbında dedi tarih Deyyûszâde Müftü

Karaçelebizâde'nin, Bâîzâde hakkındaki eleştirileri, sonraki dönemlerde Bâîzâde'nin itibarını olumsuz etkilemiş, iyi anılmamasına sebep olmuştur. Karaçelebizâde'nin bu tavrının arkasında, aralarında mevcut bir rekabetin olduğu ve çok arzuladığı şeyhülislamlık makamında sadece dört ay kalmasının da tesiri olduğu düşünülebilir. Ayrıca Karaçelebizâde, Hocazâde Mehmed Efendi'nin de damadı olmasından dolayı kendisinin sözleri itibar görmesi bu bağlamda anlaşılabilir. Ancak Karaçelebizâde hakkında da entrikacı ve kibirli bir kişiliğe sahip olduğu kaynaklarda geçmektedir.³² Dönemin yüksek politikasında belli başlı karşıt görüşlü şahsiyetlerden olduğundan bahsedilmektedir.³³ Sarf ettiği sözler tarihi kayıtlarda bir değer ifade etmektedir. Ancak döneme dair diğer biyografi ve tarih eserlerinde incelendiğinde Bâîzâde Mustafa Efendi hakkında menfi yorumlarda bulunulmamıştır. Bâîzâde hakkında yapılan menfi yorumlar, döneme özgü politik entrikaların ve kişisel çekişmelerin bir yansıması olabilir ve dikkatli bir şekilde değerlendirilmelidir.

4.1. Eserleri

el-Ferâid fi halli'l-mesâil ve'l-fevâid (ve'l-kavâid): Bâîzâde, Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin *Kenzü'd-dekâik* adlı eserinin nadir nüshalarına dair bir şerhtir. İçerisinde fıkıh kaidelerine ve özellikle az bilinen kaidelere değinmiştir. Eserin bazı yerlerinde, Kâsânî, Sadrişşerîa, Molla Hüsrev, Kemalpaşazâde, İbnü'l-Hümâm gibi isimleri, mezhebin temel eserlerinden ve Hanefî fıkıh usulünden hareketle eleştirmektedir.³⁴

Eserine dair tespit ettiğimiz beş nüsha bulunmaktadır. Bunlar Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 515, Ayasofya, nr.1238,1239, Arslan Kaynaradağ, 00073-002 nüshaları, Çorum İl Halk Kütüphanesinde bulunan nr. 001322 müellif hattıdır. Nüsha sayılarının birden fazla olması hem *Kenz*'in hem de Bâîzâde'nin eserinin önemini gösterir.

Hasan Hüsnü Paşa koleksiyonuna ait olan nüshası, Arapça kaleme alınmış olup 568 varaktır. Kitabın başında bir fihrist bulunmaktadır. Kitap ve fasıl şeklinde ayrılan konular, taharet ile başlayarak ferâiz bahsi ile son bulmuştur.³⁵ Ketebe kaydında, 1036 yılında

³² İbrahim Özgül, *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metni* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010), 24.

³³ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, 2/331.

³⁴ Mehmet İpşirli-Eyyüp Said Kaya, "Bâîzâde Mustafa Efendi". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/295.

³⁵ Bâîzâde Mustafa Efendi, *el-Ferâid fi halli'l-mesâil ve'l-fevâid* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 515)

Zilhicce arifesinde Dâru's-Saltanat'ta, müellif Mustafa b. Bâî b. Süleyman b. Yusuf tarafından yazıldığı kaydedilmiştir.³⁶

Bâîzâde, eseri Sahn-ı Seman medreselerinde müderrislik yaparken ve çok meşgul olduğu bir dönemde yazdığını ve bu sebeple de yer yer hataların olabileceğinden bahsetmiştir. Nüshanın mukaddimesinde eserin ismini *el-Ferâid fi halli'l-mesâil ve'l-fevâid* olarak zikretmektedir. Devamında, "hâviyen 'alâ garâib'il-kavâid" ifadesi ile kaidelerdeki az bilinen kelimeleri de şerh ettiğini belirtmiştir.³⁷

Bâîzâde eserine başlamadan önce tüm Osmanlı padişahlarına ve kendi döneminin padişahına methiyede bulunmuştur:

"Adalet sancağının sahibi, zulmü ve fitneleri kökünden kesen, şehirlerden ve ülkelerden fitne ve zulmü kaldıran, Allah'ın kullarının yardımcısı, Arab'ın, Acem'in, Rum'un, Türk'ün; İslam kılıcı, bütün zamanların sultanı, denizlerin hakanı Sultan b. Sultan İbrahim Han b. Sultan Ahmed Han b. Sultan Muhammed Han b. Sultan Murad. Allah onları muhafaza eylesin"³⁸

Eseri kaleme alma sebebini, mukaddimenin devamında açıklamaktadır. Buna göre Ebül-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Kenzü'd-dekâik*'i medreselerde meşhur olduğu, alimlerin okuttuğu, insanların ellerinde dolaşan, pek çok faydayı içeren ve az bilinen kaideleri ihtiva eden, güncel olaylara cevap verebilen, münakaşalı meseleleri kapsayan bir kitap olduğu için bir şerh yazmak istemiştir. Bâîzâde, eserde kapalı, anlaşılması zor yerlerin olması, itnab içermesi gibi sebeplerden ötürü daha anlaşılır olmasını sağlamayı amaçlamıştır. Bu çalışma sırasında muteber kaynaklardan faydalanarak, konuları uzatmayıp mutedil olarak yazdığını, insanları bıktırmaktan endişelendiği için makul uzunlukta bir şerh çalışması yaptığını ifade etmektedir.

Eserini, usul kaidelerinin bazı meseleleriyle desteklediğini ve fukahâ katında kabul edilmiş olan fûru meselelerini de dahil ettiğini ve ayrıca Hanefî mezhebinde esah olan görüşleri de ilave ettiğini kaydeder. Râcih, mercûh, müftâ bih görüşleri de mevcut görüşlerden sonra zikrettiğini söyler.³⁹

el-Ferâid eseri, Kadı Feyzullah b. Hasan el-Bosnevî tarafından 1152 yılında istinsah edilmiştir. İstinsah tarihinde Bâîzâde'nin hayatta olmadığı kaydedilir.⁴⁰ Kadı Feyzullah, eseri istinsah ettikten sonra müellif nüshası ile kendi nüshasını oğlu Molla İbrahim ile mukabelede bulunarak teyit ettiğini ifade etmiştir. Müstensih eser hakkında nadir, muteber ve ince meseleleri içeren bir eser olduğunu, yazarken kalem tutmaktan kaynaklı şiddetli acıya rağmen, Allah'tan yardım dilediğini ve Allah'ın izniyle bu nadir nüshayı çoğaltmak istediğini ifade eder. Yazımı sırasında her gün parmaklarındaki acının arttığını ve ağrısını

³⁶ Bâîzâde, *el-Ferâid fi halli'l-mesâil ve'l-fevâid* (Hasan Hüsnü Paşa, 515)

³⁷ Bâîzâde, *el-Ferâid fi halli'l-mesâil ve'l-fevâid* (Hasan Hüsnü Paşa, 515) 1a.

³⁸ Bâîzâde, *el-Ferâid fi halli'l-mesâil ve'l-fevâid* (Hasan Hüsnü Paşa, 515) 1a.

³⁹ Bâîzâde, *el-Ferâid fi halli'l-mesâil ve'l-fevâid* (Hasan Hüsnü Paşa, 515) 1a-1b.

⁴⁰ Bâîzâde, *el-Ferâid fi halli'l-mesâil ve'l-fevâid* (Hasan Hüsnü Paşa, 515) 567.

gidermek için parmaklarına ince tahta parçaları bağlayarak yazmaya devam ettiğini, böyle bir eserin kaybolmasına gönlü el vermediği için zorluklara rağmen nüshayı çoğalttığını ifade eder.⁴¹ Eserin Muhammed b. Musa es-Sivâsî tarafından istinsah edilmiş bir nüshası da bulunmaktadır.

es-Seyfü'l-meslûl fi şer'ir-resûl: Bâîzâde Mustafa Efendi'nin nevâzil türündeki eserlerindedir. Tespit edebildiğimiz iki nüshası bulunmaktadır. Nüshaların kütüphane kayıtları şu şekildedir; Süleymaniye Kütüphanesi, M. Hilmi F. Fehmi, nr.00080, 466 vr. ve TSMK, Medine nr. 376.

Süleymaniye M. Hilmi F. Fehmi nüshasının giriş kapağında “*el-Fetâvâ el-müsemmâtü bi's-seyfi'l-meslûl fi şer'ir-resûl li Bâîzâde*” ibaresi bulunmaktadır. Devamında ise “Kenarları Bâîzâde'nin kendi hattı ile tashih olunmuştur; gaflet olunmaya” açıklaması yer almaktadır.⁴² Arapça kaleme yazılan nüsha, 466 varaktan oluşmaktadır.

Eser, klasik Hanefi füru' kitaplarındaki gibi tahâret bahsi ile başlayarak vasiyet bahsi ile tamamlanmıştır. İç kapağında kitap içerisinde geçen şart muhayyerliği konusuna dair bazı bilgiler yer almıştır. Mukaddimesinde Bâîzâde, 'Abdu'l-muhtâcu'l-câmi' Mustafa b. Bâli b. Süleyman b. Yusuf künyesini vermiştir. Devamında da esere *es-Seyfü'l-meslûl fi şer'ir-resûl* ismini verdiğini ifade etmiştir.⁴³

Bâîzâde eserine besmele, hamdele ve salvele ile başlayarak, Allah'ın şeriatının gönderilen dinin en güzeli olduğunu, kıyamete kadar süreceğini, şeriatını bütün insanlığa gönderilmiş bir din olduğunu ifade eder. O'nun şeriatından yolundan yüz çeviren kimselerin ise ahirette rezil rüsva olacağından bahseder.⁴⁴

Devamında kendi zamanında yaşayan bazı insanların adaletin yerine zulmü koyduklarını, bu kimselerin “*قَاوُلَيْكَ هُمْ الْفَٰسِقُونَ*”⁴⁵ ayetinde bahsedilen kimselerden olduğunu söyler. Şahit olduğu bazı uygulamalara ve bazı devlet adamlarına serzenişte bulunur. Bu kimselerin ilmi mevki ve makamları sattıklarından, büyük emanete ihanet ettiklerinden, rüşvete sığındıklarından bahsederek bu kimselerin, şeytanın oyuncağı olduklarını söyler. Allah bizi onlara tabi olmaktan korusun diyerek dua eder.⁴⁶

Bâîzâde Mustafa Efendi eserlerinin giriş bölümünde eseri kaleme alma sebebine dair bazı açıklamalarda bulunur. *es-Seyfü'l-meslûl fi şer'ir-resûl* eserini yazma sebebinin de, müteakdim ve müteahhir ulemanın kitaplarında, yaşadığı dönemde meydana gelen bazı

⁴¹ Bâîzâde, *el-Ferâid fi halli'l-mesâil ve'l-fevâid* (Hasan Hüsnü Paşa, 515) 568.

⁴² Bâîzâde, *es-Seyfü'l-meslûl*, (M. Hilmi F. Fehmi, 00080), 1a.

⁴³ Bâîzâde, *es-Seyfü'l-meslûl*, (M. Hilmi F. Fehmi, 00080), 1b.

⁴⁴ Bâîzâde Mustafa Efendi, *es-Seyfü'l-meslûl fi Şer'ir-Resûl*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, M. Hilmi F. Fehmi, 00080), 1b.

⁴⁵ Âli İmrân 3/82.

⁴⁶ Bâîzâde, *es-Seyfü'l-meslûl*, (M. Hilmi F. Fehmi, 00080), 1a.

olay ve hadiselerin, güncel meselelere dair fetvaların bulamaması, şeklinde izah eder. Devamında şu eklemeleri yapar:

“Eski kitaplarda bugüne ait meseleler bulunmuyor. Ben de geleneğe bağlı kalmak suretiyle ve nakil yoluyla geçmişle günümüzü birleştirmeyi murad ediyorum. Eski metinler bir şekilde bu meseleleri konu ediniyor fakat günümüz mantığı ile değil. Şerhler de bu meseleleri bir şekilde açıklamakta fakat kapalıliklar söz konusu. Allah’tan yardım dileyerek ben de o kitaplara bakıp araştırdığım kadarıyla nakillerde bulundum; her meseleyi kendisine ait bölüm başlıklarında yazdım.”⁴⁷

Hatime bölümünde yazım tarihi verilmemektedir. *el-Hidâye* üzerine yazdığı haşiyesinde ifade ettiği bilgidен yola çıkarak 1036 yılından sonra yazdığını söyleyebiliriz. Bâîzâde, *Kenz’i* şerh ettiği *el-Ferâid* (1036) eserinden sonra sırasıyla, *es-Seyfü’l-meslûl*, *Ahkâmü’s-samediyye*, *Mîzân* (1012-1055) eserlerini kaleme aldığını ifade etmektedir.⁴⁸ Bâîzâde, müderrislik görevinden Rebiülevvel 1037/1627 görevinden azledilmiş ve üç yıl bir görevde bulunmamıştır. Bu bağlamda, eserin 1036’dan sonra yazıldığını kabul edersek, görevinden azledilmesinden dolayı devlet ricâline ve ulemaya serzeniş anlaşılır olacaktır. Zira Bâîzâde diğer eserlerinde böyle bir üslup kullanmamıştır.

el-Ahkâmü’s-samediyye fi’ş-şerâti’l-Muhammediyye: Hanefî mezhebine ait, nevazil türündeki eserinden biridir. Bâîzâde bu eserinde “müftâ bih” görüşleri bir araya getirmiştir. Esere ait bir nüsha tespit edilmiştir. Nüshanın katalog kaydı Süleymaniye Ktp. Murad Molla, nr. 725 şeklindedir.⁴⁹

el-Ahkâmü’s-samediyye’nin elimizdeki nüshası Arapça yazılmış olup iki yüz seksen sekiz varaktan oluşmaktadır. Fihrist ve ardından tahâret bahsi ile başlayıp miras hukuku ile son bulmaktadır. En sonunda da bazı meselelere dair hükümler yer almaktadır.⁵⁰

Nüshanın iç kapak sayfasında eserin ismi *el-Ahkâmü’s-samediyye fi’ş-şerâti’l-Muhammediyye ‘alâ mezhebi’n-Numâniyye* olarak kaydedilmektedir. Kaydın devamında da eserin Osmanlı devletinde müftü olan merhum Bâîzâde’ye ait olduğu ifade edilmektedir.⁵¹ Bâîzâde 1042 yılında kadılık görevine başlamıştır. Bu sebeple eserin 1042’den sonra yazıldığı söylenebilir. Zira *Hâşiye ale’l-Hidâye* eserinde ifade ettiği yazım sıralaması gözetildiği zaman bu tarih tutarlı gözükmektedir.⁵²

⁴⁷ Bâîzâde, *es-Seyfü’l-meslûl*, (M. Hilmi F. Fehmi, 00080), 2a.

⁴⁸ Bâîzâde, *Hâşiye ale’l-Hidâye*, (Murad Molla, 816), 1b.

⁴⁹ Bâîzâde Mustafa Efendi, *Ahkâmü’s-Samediyye fi şerâti’l-Muhammediyye* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Morad Molla, 725). *TDV İslam Ansiklopedisi’nin* Bâîzâde Mustafa Efendi maddesinde nüshanın numarası 526 olarak kaydedilmiştir ancak eserin demirbaş numarası 725’tir.

⁵⁰ Bâîzâde, *Ahkâmü’s-samediyye* (Morad Molla, 725).

⁵¹ Bâîzâde, *Ahkâmü’s-samediyye* (Morad Molla, 725), 1b.

⁵² Bâîzâde, *Hâşiye ale’l-Hidâye*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Murad Molla, 816) 1b.

Bâîzâde, Hanefî meşâyihinin rivayetlerinin zabt edilmediğinden ve kısaltılmadığından ve rivayetlerin denizler kadar çok olduğundan bahsetmektedir.⁵³ Hanefî meşâyihlerinin rivayetlerini gözden geçirdikten sonra sahîh, esah, râcih, ekvâ, muhtar ve mâ bihi'l-fetvâ görüşleri bir araya topladığını ve aralarında tercihte bulunduğunu ifade etmektedir.⁵⁴

Nüşhada 1126 yılında yazıldığına dair bir müstensih kaydı bulunmaktadır. Müstensih Selanik'e bağlı Karaferya şehrinin kadısı olan Abdulkâdir Çelebi'dir.⁵⁵

Hâşiye ale'l-Hidâye: Burhâneddin el-Mergînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye* adlı eserine, Ekmeleddin el-Bâbertî tarafından *el-Înâye* adıyla yazılan şerhin, şeyhülislamlık makamında bulunmuş Sâdî Çelebi (v. 945/1539) tarafından kaleme alınan haşiyesine bir reddiyedir.⁵⁶ Eserin tespit ettiğimiz bir nüshası bulunmaktadır. Katalog kaydı, Hâşiye ale'l-Hidâye, Süleymaniye Ktp., Murad Molla koleksiyonu nr. 816 şeklindedir.⁵⁷ 438 varaktan oluşan eser, Arapça kaleme alınmıştır. Kitabın iç kapak sayfasında el-Hidâye'nin konu başlıkları fihrist halinde verilmektedir. Klasik usûl kitapları gibi tahâret bahsi ile başlayarak vasiyet ve hüsnâ konuları ile tamamlanmıştır.⁵⁸ Metin içerisinde "kavluhu" ifadeleri muhaşşîye dair itirazlar içermektedir. Müellif itirazları ifade ettikten sonra "vechü'l-bahs" ifadesiyle itirazların mahiyetine dair bilgiler vermektedir.

Bâîzâde eserin ferağ kaydında, bazı karışık hadiselerden ötürü eseri yazmasının yedi ay sürdüğünü, bu esnada Eyüb el-Ensârî civarında bulunduğunu ifade etmektedir. Eseri yazmaya şeyhülislamlık makamında başladığını, sürgün edildikten sonra 1068/1658 Şaban ayının on ikinci gecesinde tamamladığını tespit etmekteyiz. Eserin sonunda bir istinsah kaydı bulunmamaktadır. Bu sebeple müellif hattı ile yazıldığını ifade edebiliriz.⁵⁹

Hâşiye 'alâ şerhi'l-Vikâye li-Sadri's-Şerîa el-Mahbûbî: Sadri's-Şerîa'nın (ö. 747/1346) *el-Vikâye* adlı eserine yazdığı bir haşiyedir. Eserin Bâîzâde'ye ait olduğu katalog kayıtlarında mevcut olmakla beraber kendisine ait biyografi bilgilerinde bulunmamaktadır. Eser katalog kayıtlarında Süleymaniye ktp. Nuruosmaniye, nr. 01471 olarak kaydedilmektedir. İncelemelerimiz sonucunda eserin Bâîzâde'ye ait olduğunu tespit etmekteyiz.

Arapça yazılmış eserin kapak sayfasında *Bâîzâde 'alâ Sadri's-Şerîa* ifadesi bulunmaktadır. İç kapak sayfasında fıkıh bablarını içeren bir fihrist bulunmakta ve fihristin başında kırmızı mürekkep ile "Fihris-i fevâidu hamdiyye el müsemmâ bi hâşiyeti Sadri's-Şerîa" ifadesi

⁵³ Bâîzâde, *Ahkâmü's-samediyeye* (Morad Molla, 725), 2a.

⁵⁴ Bâîzâde, *Ahkâmü's-samediyeye* (Morad Molla, 725), 2a.

⁵⁵ Bâîzâde, *Ahkâmü's-samediyeye*, 277a.

⁵⁶ Mehmet İpşirli-Ziya Demir, "Sâdî Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/404.

⁵⁷ Eser'in ismi TDV *İslam Ansiklopedisi* Bâîzâde maddesinde, *Hâşiyetü Bâîzâde 'alâ Hâşiyeti Sâdî Çelebi* olarak geçmekle beraber eserin kaydı Murad Molla, Ktp., nr. 609 şeklindedir. Ancak kataloglardan eserin ismi ve demirbaş numarası *Hâşiye ale'l-Hidâye* Süleymaniye Ktp., Murad Molla koleksiyonu nr. 816 şeklindedir.

⁵⁸ Bâîzâde, *Hâşiye ale'l-Hidâye*, (Murad Molla, 816).

⁵⁹ Bâîzâde, *Hâşiye ale'l-Hidâye*, (Murad Molla, 816), 442b.

bulunmaktadır. Bu sebeple kitabın ismi *Fevâidu hamdiyye* olmasına rağmen müellif, *Hâşiyetü Sadrişşeria* ismini tercih etmiştir.⁶⁰

Müellif mukaddimede *Vikâye*'ye hâşiyeye yazma sebebini anlatmaktadır. Bâlîzâde'ye göre *Vikâye*, insanlar arasında makbul olan, üzerine dersler verilen bir eserdir. *Vikâye* üzerine pek çok şerhler ve hâşiyeler yazılmış, bu çalışmalarla müellifler *Vikâye*'de yer alan kapalı olan ve anlaşılmayan yerleri izah etmeyi amaçlamışlardır. Bu hâşiyelerin kimisi çok uzun, kimisi de çok kısa olduğu için insanlara bir fayda sağlamamıştır. Bu sebeple *Vikâye*'nin problemleri yerlerini çözmekten aciz kalmışlar ve inceliklerine ulaşamamışlardır.⁶¹

Vikâye, veciz, ta'miye ve lugaz mesabesinde olduğu için Bâlîzâde *Vikâye*'ye bir hâşiyeye yazmak istediğini ifade etmiştir. Hâşiyesini yazarken ilimde derinleşmiş olan kimselerin sözlerini topladığını, aralarında tercih yaptığını ve önemli kaideler ilave ettiğini ifade etmektedir. Bu ilavelerin sebebini de *Vikâye*'nin kısalığından kaynaklı zorluğu gidermeye, lafızlarında ve terkiplerinde yer alan problemleri açıklamaya bağlamaktadır.⁶²

Bâlîzâde, eseri dönemin padişahı olan I. İbrahim'e atfetmiştir. "Sultân-ı Azam, Hakân-ı Ekrem, Maliku rikabu'l-ümem, Arap ve Acem mülkünün sahibi, veliyyü'l-eyâdi ve'n-niam, şeriat-ı garrânın binasını inşa eden, küfrün ve hevanın temellerini yok eden, emniyet ve huzuru yayan, Sultan İbrahim Han b. Sultan Ahmet Han, Allah kıyamete kadar onun devletini ebedi kılsın, beni de ilimde mümtaz bir yere koysun" ifadeleri ile mukaddimesini sonlandırıp hâşiyesine geçmiştir.⁶³

Elimizdeki nüshada müellifin ismi geçmemekle beraber, kullandığı ifade ve üslup, diğer eserleriyle benzerlik gösterdiğinden eserin ona ait olduğunu söyleyebiliriz. Kitabın sonunda eserin 1048 yılında başlanıp 1053 yılının Şaban ayında tamamlandığı kayda alınmıştır.⁶⁴ Bâlîzâde, Medine'de kadılık vazifesini tamamladıktan sonra İstanbul'a döndüğünde dört yıl herhangi bir görev tevdi edilmemişti. Esere bu sürede başladığı görülmektedir. 1049'da başladığı Üsküdar kadılığından 1051 yılında azledilmiş ve altı ay görev verilmemiştir. Görevden alındığı sıralarda tamamladığı, eserin telifinin de bu yüzden uzun sürdüğü anlaşılmaktadır.

Mîzânu'l-fetâvâ: Bâlîzâde'nin fıkıh alanında kaleme aldığı eserlerden biridir. Fetâvâ-yî Bâlîzâde, Mîzânu'l-amel gibi isimleri de vardır. Sistematiği bir fıkıh kitabı mahiyetinde olmayıp vâkıat ve fetvâ türünün mezcedilmiş bir örneğidir.

⁶⁰ Bâlîzâde Mustafa Efendi, *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Vikâye li-Sadri's-Şeria el-Mahbûbî*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01471), 1a.

⁶¹ Bâlîzâde, *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, (Nuruosmaniye), 2a.

⁶² Bâlîzâde, *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, (Nuruosmaniye), 2a.

⁶³ Bâlîzâde, *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, (Nuruosmaniye), 2a.

⁶⁴ Bâlîzâde, *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, (Nuruosmaniye), 466a.

Esere dair iki nüsha tespit ettik. Nüshaların katalog kayıtları, Süleymaniye Ktp., Yeni Cami, nr. 675, 1b-700b ve Konya Karatay Yusufağa Ktp., nr. 5369 şeklindedir.⁶⁵ Yusufağa Kütüphanesi'ndeki nüshası tarafımızca temin edilemediği için incelenememiştir.

Eser, fıkıh babalarına göre tasnif edilmiştir. Kitabın ismi nüshanın ilk varağında “*Mîzânü'l-fetâvâ yu'rafu bihi el-müftâ bih*” olarak kaydedilmiştir. Arapça kaleme alınan eser, yedi yüz iki varaktan oluşmakta ve kenar notları bulunmaktadır.⁶⁶

Bâlîzâde bu eserini, “Kadılık ve naiblik yaparken sahih, esah, mâ bihî yüftâ, muhtâr (muhalif görüşlerden tercih edilen) ve mâ aleyhi'l-fetvâyı (fetvânın dayandırıldığı görüşü) naklettik ki böylece Allah'tan korkanlar için amellerinde bir mizan olması” amacıyla yazdığını ifade eder.⁶⁷ Mukaddimeden sonra Bâlîzâde mefhum muhâlif, mefhumu sıfat, mefhumu şart gibi fıkıh usulüne dair bazı konular hakkında iki varak boyunca bilgi vermektedir.⁶⁸

Kitap ve fasıllar şeklinde tertip edilen eser, zengin bir literatürden yararlanılarak hazırlanmıştır. Eser içerisinde Kemalpaşazâde'nin *el-Mühimmât* adlı eserinden nakiller içerdiği kaydedilmektedir.⁶⁹

İncelediğimiz *Mîzânü'l-fetâvâ* nüshası tek cilt halindedir ancak Ziriklî eserin iki cilt olduğunu ifade etmiştir. Yine Ziriklî eserin, 1012-1055 tarihleri arasında yazıldığını söyler.⁷⁰ Gedizli Mehmed Efendi (1752-1837), Bâlîzâde'nin fetvâlarını *Mecmûa-yi Fetâvâ-yı Bâlîzâde* adlı bir eser kaleme alarak yeniden düzenlemiştir.⁷¹ Abdülaziz Han döneminde basılan *Behcetü'l-Fetâvâ*'nın 1289 tarihli baskısında Bâlîzâde'nin fetvâlarından nakiller içermektedir. Osmanlıda mezkûr fetvâ mecmualarında ve benzerlerinde Bâlîzâde'nin *Mîzânü'l-fetâvâ*'sına yapılan atıflara rastlanmaktadır.⁷²

Mîzânü'l-fetâvâ eserine dair hazırlanan Emir Enver Demir'e ait bir doktora tezi bulunmaktadır. Ayrıca Malezya al-Madinah International University'de yapılan bir tezde, *Mîzânü'l-fetâvâ*'nın nikâh ile rada' konuları arasının tahkiki yapılmıştır.⁷³

el-Fetâvâ: Bâlîzâde Mustafa Efendi'nin elden verdiği fetvalardır. Tek nüshası tespit edilmiştir.⁷⁴ İçerisinde yüz otuz dokuz fetvâ bulunmakta, on üç varaktan oluşmaktadır.

⁶⁵ Şükrü Özen, “Osmanlı Döneminde Fetvâ Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 360.

⁶⁶ Bâlîzâde Mustafa Efendi, *Mîzânü'l-Fetâvâ*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yeni Cami, 675), 1b.

⁶⁷ Bâlîzâde, *Mîzânü'l-Fetâvâ*, (Yeni Cami, 675), 4a.

⁶⁸ Bâlîzâde, *Mîzânü'l-Fetâvâ*, (Yeni Cami, 675), 5a-5b.

⁶⁹ Şükrü Özen, “Osmanlı Döneminde Fetvâ Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 361.

⁷⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/234.

⁷¹ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 307; Abdullah Ceyhan, “Gedizli Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/551; İpşirli-Kaya, “Bâlîzâde Mustafa Efendi”, 31/295.

⁷² Emine Arslan, *Nuküllü Fetvâ Mecmuaları ve Mehmed Fikhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâni'a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010) 145, 150.

⁷³ Emir Enver Demir, *Mîzânü'l-Fetâvâ*, (Malezya: al-Madinah International University, Külliyye Ulûm İslâmiyye, Doktora Tezi, 2014)

⁷⁴ Bu nüsha, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Şehid Ali Paşa koleksiyonu, 00944-003 demirbaş

Türkçe yazılmıştır. İlk sayfada “Şeyhü'l-İslam Bâîzâde Efendi'nin elden verdiği fetvâlardır” kaydı bulunmaktadır.⁷⁵ Yazılma tarihi ile ilgili cilt içerisinde bir malumat olmamakla beraber bazı fetvâlarda yer alan ifadeler, şeyhülislamlık makamındayken yazıldığı izlenimi vermektedir. Elden verilen fetvaların az olması; şeyhülislamlık görevinde kısa sürede bulunması, verilen her fetvanın kayda alınmamış olması ya da diğer fetva kayıtlarının kaybolmuş olması gibi sebeplere bağlanabilir.

Fetvalar, ilk yedi varakta okunaklı bir haldeyken yedinci varaktan itibaren okunması zorlaşmış, bazı yerlerde harfler ve noktalar karışmıştır. Farklı zamanlarda yazılmış ya da öncesinde farklı kağıtlara yazılıp sonrasında tek cilde toplarken zamanla yorularak yazı dağılmış olabilir.

Osmanlı şeyhülislamlarının fetva örneklerini incelediğimiz zaman fetvaların yazım usullerinin birbirinden farklı olduğunu görmekteyiz. Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislamı olan Molla Fenârî'nin (v. 834/1431) fetvâları, “Bu mes'ele beyânında eimme-i Hanefiyye'den cevap ne vecihledir ki” ibaresi ile başlar, fetvâ meselesi yazılır ardından “el-Cevab” başlığı ile fetvânın cevabı verilir. Zenbilli Ali Efendi'nin (v. 932/1526) fetvâları ise, “Bu mes'ele beyânında ne buyururlar ki” ibaresi ile başlar, fetvâ meselesi açıklanır, ardından “el-Cevab” başlığı ile fetvânın cevabı verilir. Ebussuud Efendi'nin (v. 982/1574) fetvâlarında fetvâ soruları, “mes'ele, el-eetvâ” şeklinde ayrılmış, fetvâlar sırayla değil bir metin halinde yazılmıştır.⁷⁶ Bâîzâde Efendi ise hemen soru ile başlamış, ardından “el-cevap” diyerek mesele hakkındaki kanaatini bildirmiştir. Her fetvâsının altında “Ketebehu el-fakîr Mustafa Bâî 'afâ anhu” imzası yer almaktadır.

Fetvalar bir sıralamaya göre tasnif edilmemiştir. Bâîzâde'nin verdiği fetvaları incelendiğinde dilinin kapalı ve anlaşılması zor, cevapların da bir o kadar kısa olduğunu görülmektedir. Gelen olaylar çerçevesinde fetvalar verdiği anlaşılmaktadır. O döneme ait problemlerin çoğunlukla toplumsal konular olduğu ve köleliğin yaygın bir şekilde devam ettiği gözlemlenmektedir.

Meşâiyih-i İslâm'dan Bazılarının Verdiği Fetvalara Şeyhülislam Bâîzâde'nin İtirazları: Bâîzâde'nin eserleri arasında zikredilmeyen, daha önce bizim de karşılaşmadığımız nüshasıdır. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı veri tabanında kaydedilen eser Beyazıt Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Katalog kaydı, Beyazıt Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. V3225/28'dir. Cildin 140-173. yk arasında bulunduğu kaydedilmektedir. Türkçe kaleme alınmış eser 33 varaktan oluşmaktadır. Girişinde kırmızı mürekkep ile “Meâşiyih İslâm'dan Bazının fetvalarıdır ki şeh-r-i meşâyih-i'l-İslâm Bâîzâde Efendi Hazretleri itiraz etmiştir” yazılmıştır.

numaralı cildin 96-108. sayfaları arasında yer almaktadır.

⁷⁵ Bâîzâde Mustafa Efendi, *el-Fetvâ*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Süleymaniye Ktp., Yenicami, 675), 1b.

⁷⁶ Ahmet Yaman, *Fetvâ Usûli ve Âdâbi* (İstanbul: İFAV, 2019), 287, 295, 305.

Metin içerisinde on iki mesele incelenmiş olup önce mesele yazılmış ardından cevap yazılarak meselenin fetvası verilmiştir. Devamında “Cevâb Balizâde Efendi” notu eklenmiştir.⁷⁷

Mecmû'a-i fetâvâ: Yazma Eserler Başkanlığı veri tabanındaki açıklamaya göre, öncesinde 2 Arapça 3 de Türkçe eser bulunan bu derlemede Kemâl Paşazâde, Ebu's-su'ûd, Mûsa el-Boluvî, Mustafâ Bâlzâde, Abdurrahmân, Yahyâ, Bahâyî gibi şeyhülislâm veya müftîlerin çeşitli konulara dair verdiği fetvalar yer almaktadır.⁷⁸ Eser Bâlzâde'nin müstakil bir çalışması olmayıp onun fetva ve görüşlerini muhtevi bir derlemedir.

Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh: Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin Ebû Ya'kub es-Sekkâkî'ye ait Miftâhu'l-'ulûm üzerine yazdığı el-Misbâh adlı şerhin hâşiyesidir.⁷⁹ Arapça olarak yazılmış eserin üç farklı nüshası bulunmaktadır.⁸⁰ Bâlzâde mukaddimede eseri kaleme alma sebebini açıklamıştır. Bâlzâde derslerinde Şerhü'l-miftâh'ı dikkatlice okutmuş, bu sırada gerekli gördüğü yerlerde notlar eklemiş, açıklamalarda bulunmuş ve yorumlar yapmıştır.⁸¹

Bağdatlı Vehbi nüshasının sonunda doğum yeri İstanbul olmakla beraber aslen Kastamonulu olduğunu kaydetmektedir.⁸² Eserin Şehid Ali Paşa nüshasının iç kapağında da Seyid Şerif el-Cürçânî'nin *el-Misbâh* eserine yazdığı hâşiyesi olduğu ifade edilir. Müellif için “el-fâdil el-allâme ve'n-nahrîru'l-fehhâme Şeyhülislam Müftî Enâm Mustafa Efendi eş-Şehir (meşhur) bi Bâlzâde” ifadesi yer almaktadır. Bu nüshanın 1035 yılında Fatih Medresesi'nde müellif hattı ile yazıldığı son sayfasında kaydedilmektedir.⁸³

Bağdatlı Vehbi Nüshası ile Şehid Ali Paşa nüshasının yazım tarihleri arasında takriben üç yıllık bir zaman farkının olduğu görülmektedir. Ayrıca iki nüshaya ait incelemelerimizden oluşan kanaate göre, Şehid Ali Paşa nüshası, Bağdatlı Vehbi nüshasının geliştirilmiş hali olması mümkündür. Zira nüshalar arasında farklılıklar görülmektedir.

⁷⁷ Bâlzâde Mustafa Efendi, *Meşâyih-i İslâm'dan Bazılarının Verdiği Fetvalara Şeyhülislam Bâlzâde'nin İtirazları* (İstanbul: Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V3225/28), 140a.

⁷⁸ Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, “Mecmû'a-i Fetâvâ” (14 Kasım 2023).

⁷⁹ Şeyhî, *Vekâyi'ul-fuzalâ*, 1/857; Yüksel Çelik'e ait doktora tezinde *el-Misbâh'a* yazılan hâşiyeler arasında zikredilmektedir. Bkz. Yüksel Çelik, *es-Seyyid eş-Şerif el-Cürçânî'nin “el-Misbâh fi şerh el-miftâh” Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Edisyon Kritik)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009, 181).

⁸⁰ Nüshaların katalog kayıtları, Süleymaniye KTP., Bağdatlı Vehbi, nr. 001776, Şehid Ali Paşa, nr. 002218 ve Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 001762'dir. Selimiye'de bulunan nüshanın varaklarının olmadığı kaydedilmektedir. Bağdatlı Vehbi nüshası, otuz sekiz varaktan, Şehid Ali Paşa nüshası ise yüz varaktan oluşmaktadır. Eserin iki nüshası da Arapça yazılmıştır. Bağdatlı Vehbi nüshasının iç kapak sayfasında müellif Bâlzâde Mustafa Efendi, şeklinde kaydedilmiştir. Bâlzâde, *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Miftâh*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 1776).

⁸¹ Bâlzâde, *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Miftâh li-Seyyid Şerif* (Bağdatlı Vehbi, 1776) 1b.

⁸² Ketebe kaydına göre müstensihin adı tam okunmamakta ancak eserin Edirne'de bulunan Hızır Bey medresesinde 1032 yılında yazıldığı ve istinsah edildiği görülmektedir. Bâlzâde, *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Miftâh* (Bağdatlı Vehbi, 1776) 39a.

⁸³ Bâlzâde, *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Miftâh li-Seyyid Şerif*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 002218), 100b.

Hâşiyeye Bâlızâde ‘alâ hâşiyeti’s-Sâdı Efendi ‘ale’l-Beyzâvî: Bâlızâde Mustafa Efendi’nin tespit ettiğimiz bir tefsir çalışması bulunmaktadır. Bu çalışma, Kanuni Sultan Süleyman döneminde beş yıl şeyhülislamlık görevinde bulunmuş Sâdı Çelebi’nin *Hâşiyeye ‘ala tefsiri’l-Beyzâvî* üzerine yazdığı bir hâşiyedir.

Eser, Sâdı Çelebi’nin Beyzâvî tefsiri üzerine yazdığı hâşiyesindeki görüşlerini tenkit mahiyetinde bir hâşiyedir. Eserin bir nüshası vardır.⁸⁴ Eserde Sâdı Çelebi’nin görüşlerini aktardıktan sonra onun hatalarını düzelttiği gözlemlenmektedir.

Kitabın başında Fâtiha suresi ile başlayan Sâffat suresi ile biten bir fihrist yer alır.⁸⁵ 333 varak olan eser Arapça yazılmıştır. İç kapak sayfasında yer alan “*Hâşiyeye Bâlızâde ‘alâ hâşiyeti’s-Sâdı Efendi ‘ale’l-Beyzâvî*” ibaresi ile Bâlızâde eserin ismini belirtilmiştir.⁸⁶

Eserine besmele, salve ve hamdele ile başlamış, Sâdı Çelebi’nin, *el-Hâşiyetü’s-Sâdiyye ‘ala’l-İnâye ve’l-Hidâye* eserinin üzerine bir şerh kaleme aldığını, daha sonra tekrar Beyzâvî hâşiyesi üzerine bir hâşiyeye yazmanın kalbine düştüğünü ifade etmektedir.⁸⁷ Yazım tarihine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak Bâlızâde Mustafa Efendi, “kulların maslahatıyla müşerref olduktan sonra” kaleme aldığını ifade eder.⁸⁸ Bu ifadeden onun eseri şeyhülislam olduktan sonra kaleme aldığı düşünülebilir.

Risâle fi mâ revâhu Ebû Eyyûb el-Ensâr: Bâlızâde Mustafa Efendi’nin hadis alanında *Risâle fi mâ revâhu Ebû Eyyûb el-Ensârî* adlı bir eseri bulunmaktadır. Eserin yazma eser kataloglarında birden fazla kaydı vardır ve aynı eser olmakla beraber nüsha ve eserin isminde farklılıklar bulunmaktadır.⁸⁹

Çalışmada Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin (v. 49/699) rivayet ettiği hadisler bir araya getirilmiştir.⁹⁰ Eserde İbn Kesîr (v. 120/738) ve Süyûtî (v. 911/1505) gibi geç dönem müelliflerinin çalışmalarından da istifade edilmiştir. Bâlızâde, musannef, mu’cem, müstedrek ve etrâf türü hadis koleksiyonlarını tarayarak Ebû Eyyûb el-Ensârî’den gelen hadisleri toplamıştır.

Sonuç

Şeyhülislam Bâlızâde Mustafa Efendi, XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde önemli hukuki ve ilmi çalışmalara imza atmış bir âlim olarak tanınmaktadır. Hayatı boyunca müderrislik,

⁸⁴ Beyazıt Devlet Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 302.

⁸⁵ Bâlızâde Mustafa Efendi, *Hâşiyeye ‘alâ Hâşiyeti’s-Sâdı ‘ale’l-Beyzâvî* (İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 302)

⁸⁶ Bâlızâde, *Hâşiyeye ‘alâ Hâşiyeti’s-Sâdı ‘ale’l-Beyzâvî* (Veliyüddin Efendi, 302) 1a.

⁸⁷ Bâlızâde *Hâşiyeye ‘alâ Hâşiyeti’s-Sâdı ‘ale’l-Beyzâvî* (Veliyüddin Efendi, 302) 1a.

⁸⁸ Bâlızâde, *Hâşiyeye ‘alâ Hâşiyeti’s-Sâdı ‘ale’l-Beyzâvî* (Veliyüddin Efendi, 302) 1a.

⁸⁹ Eser, *Mecmuu’l-hadîs bi rivâye Ebî Eyyûb el-Ensârî* ismi ile Millet Ktp., Ali Emiri Efendi, Arabi, nr. 2447, Murad Molla Ktp., Murad Molla, Hadis Mecmuaları, nr. 000816, 62 vr., Topkapı Ktp., Ahmed III Kit., nr. 568, 62 vr. katalog kayıtlarında geçmektedir. *el-Ehâdis merviyâ an Hâlid b. Zeyd* ismi ile Beyazıt Devlet Ktp. Veliyüddün Efendi, nr. 000801 ve Süleymaniye Ktp., Mehmed Nuri Efendi, nr. 00018 kataloglarında kayıtlıdır.

⁹⁰ Şeyhî, *Vekâyi’u’l-fuzalâ*, 1/858.

kadılık ve kazaskerlik gibi görevlerde bulunmuş ve nihayetinde şeyhülislamlık makamına yükselmiştir. Bu süreç, onun ilme adanmış bir yaşam sürdürdüğünü göstermektedir.

Bâîzâde Mustafa Efendi'nin fıkıh, hadis, usul, belagat ve tefsir alanlarında kaleme aldığı eserler, onun ilmi derinliğini ve geniş vizyonunu ortaya koymaktadır. Yazdığı eserlerde Hanefî mezhebine dair detaylı incelemeler yapmış, özellikle şerh ve haşîye türünde çalışmalara imza atmıştır. Bu eserler, sadece kendi döneminde değil, sonrasında da ilim dünyasında referans kaynaklar olarak kullanılmıştır.

Bâîzâde'nin şeyhülislamlık döneminde karşılaştığı siyasi ve bürokratik zorluklar, hakkında olumsuz yorumlar yapılmasına neden olmuşsa da, bu durum onun ilmi şahsiyetine gölge düşürememiştir. Eserlerinin genişliği ve derinliği, dönemin önemli ilim adamlarından biri olduğunu kanıtlamaktadır. Kısa sürede azledilmesi, dönemin siyasi ve idari şartları göz önüne alındığında, onun başarısızlığından ziyade, Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki genel uygulamaları ve siyasi çekişmelerle ilgilidir. Şeyhülislamların sıkça değiştirilmesi, devletin dinamik yapısının ve iktidar mücadelelerinin bir sonucu olarak görülmelidir. Bu bağlamda, Bâîzâde'nin ilmi ve dini katkıları, azliyle gölgelenmemeli ve Osmanlı ilmiye geleneğinde önemli bir şahsiyet olarak değerlendirilmelidir.

Araştırmamızın sonucunda, Bâîzâde Mustafa Efendi'nin ilmi çalışmaları ve eserleri sayesinde Osmanlı ilmiye sınıfında önemli bir yere sahip olduğu ve dönemin hukuki ve ilmi gelişmelerine katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Şeyhülislamlık görevine getirilmesinde de onun ilmi yetkinliklerinin etkili olduğu görülmektedir. Yaptığımız araştırmalara göre, şeyhülislamlık döneminde gerçekleşen bazı tayin ve aziller nedeniyle hakkında olumsuz yorumlar yapılmış ve bu durum şahsiyetinin yanlış tanınmasına sebep olmuştur. Ancak, eserlerinin genişliği ve derinliği, ona yönelik eleştirilerin ön yargılı ve sert olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, göreve getirilmesinde siyasi bir etken olmadığı, bilakis ilmi birikimleri sayesinde şeyhülislam olduğu sonucuna varmış bulunuyoruz.

Kaynakça | References

- Arslan, Emine. *Nukûllü Fetvâ Mecmûaları ve Mehmed Fikhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâni'a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.
- Atçıl, Abdurrahman. *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Alimler ve Sultanlar*. İstanbul: Klasik, 1. Basım, 2019.
- Bâlîzâde Mustafa Efendi, *el-Fetâvâ*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr.000944.
- Bâlîzâde Mustafa Efendi, *Hâşiye 'alâ Muhtasari'l-Meânî li's-Seyyid*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Carullah, 471.
- Bâlîzâde Mustafa Efendi, *Mizânü'l-Fetâvâ*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yeni Cami, 675.
- Bâlîzâde, Mustafa Efendi, *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Miftâh*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 1776.
- Bâlîzâde, Mustafa Efendi. *el-Ferâid fi Halli'l-Mesaili ve'l-Fevaid ve'l-Kavaid*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 515.
- Bâlîzâde, Mustafa Efendi. *es-Seyfü'l-meslûl fi Şer'ir-Resûl*, İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, M. Hilmi F. Fehmi, 00080.
- Bâlîzâde, Mustafa Efendi. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid Şerif*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 002218.
- Bâlîzâde, Mustafa Efendi. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 002218.
- Bâlîzâde Mustafa Efendi, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye li-Sadri's-Şerîa el-Mahbûbi*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01471), 1a.
- Bâlîzâde, Mustafa Efendi. *Hâşiye ale'l-Hidaye*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Murad Molla, 816.
- Bâlîzâde, Mustafa Efendi. *Hâşiyetu Bâlîzâde 'alâ Hâşiyeti's-Sadî 'alâ Envari't-Tenzil*. İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 302.
- Bâlîzâde, Mustafa. *Şerhu Kasideti'l-Münferice*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3772.
- Bâlîzâde, Mustafa. *Şerhu Kasideti'l-Münferice*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 002749/3.
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. sad. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınları, 1975.
- Ceyhan, Abdullah. "Gedizli Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/550-551. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çelik, Yüksel. *es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî'nin "el-Misbâh fi şerh el-miftâh" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Demir, Emir Enver. *Mizânü'l-Fetâvâ*. Malezya: al-Madinah International University, Külliyye Ulûm İslâmiyye, Doktora Tezi, 2014.

<https://independent.academia.edu/EmirDemir12?swp=rr-ac-39905197>

- Derin, Fahri Çetin. *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'-Namesi*. İstanbul: Çamlıca Yay. 2009.
- Eren, Fatma Betül. İstanbul'daki Şeyhülislamın İmar Faaliyetleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Hayreddin ez-Ziriklî. *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim*. Kahire: Dâr'ul-âlem li'l-Melâyîn, 1997.
- İlgürel, Mücteba. "Köprülü Mehmed Paşa". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- İnalçık, Halil. *Devlet-i Aliyye*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- İpşirli, Mehmet – Demir, Ziya. "Sâdi Çelebi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/404. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- İpşirli, Mehmet-Kaya, Eyyüp Said. "Bâlzâde Mustafa Efendi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31/294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- İsâzâde. *İsâzâde Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemül'l-Mü'ellifin*. Beyrut: Mektebet'ül-Müsenna, ts.
- Müstakimzâde, Süleyman Sadeddin. *Devhâtü'l-Meşâyih*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978.
- Naîma, Mustafa Efendi. *Târ'ih-i Na'îmâ*. ed. Mehmet İpşirli. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.
- Özel, Ahmet. *Haneî Fıkah Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2017.
- Özen, Şükrü. "Osmanlı Döneminde Fetvâ Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 249-378. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/652335>
- Özgül, İbrahim. *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metni*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Pamuk, Bilgehan vd. *Osmanlı Tarihi*. ed. Tufan Gündüz. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Baskı, 2016.
- Sarıççek, Ramazan. "Mustafa Bin Bâli ve İlmi Firâset'i". *Turkish Studies* 7/4 2012 2725-2754. <https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=3915>
- Silahdar, Fındıklı Mehmed Ağa, *Târ'ih*, I-II. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928.
- Süreya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şeyhî, Mehmed Efendi. *Vekâyi'u'l-fuzalâ Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Uşşâkizâde Seyyid İbrâhîm Hasîb Efendi. *Zeyli Şakâ'ik*. haz. Ramazan Ekinci. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2017.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6., ts.
- Yakut, Esra. Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din. İstanbul: Kitap Yayınevi, 4. Baskı, 2014.
- Yaman, Ahmet. *Fetvâ Usûlü ve Âdâbı*. İstanbul: İFAV, 3. Baskı, 2019.
- Yılmaz, Kâşif. *Güftü ve Teşrifâtü's-suarâsı*, Ankara: Ankara Kültür Merkezi, 2001.